

Catja Edens (architectuurhistoricus) in gesprek met Leo van Broeck en Hilde Blank over hun waardevolle perspectieven op omgevingskwaliteit en architectuurbeleid.

Leo van Broeck is voormalig Vlaams bouwmeester en ingenieur architect.

Hilde Blank is voormalig stadsbouwmeester Leiden en directeur BVR adviseurs.

het moet activistischer; in gesprek met Hilde Blank en Leo van Broeck

Hebben jullie een band met Tilburg?

HB Ooit, in de jaren negentig, maakte ik het eerste plan voor de ontwikkeling van het stationsgebied van Tilburg. Op dat moment was Eindhoven booming terwijl Tilburg juist dreigde af te glijden. Met ons bureau BVR waren wij ervan overtuigd dat je de stad via het stationsgebied moest aanpakken, maar de toenmalige wethouder vond onze plannen veel te visionair – het werk van ambitieuze architecten. Zelf was hij econoom van huis uit en dat was voor mij aanleiding om onze plannen in economische termen te vertalen en ze vervolgens nog eens aan hem voor te leggen. Dat werkte verrassend goed. Soms moet je voorbij de beelden om te laten zien wat ruimtelijk ontwerp kan doen.

LvB Met mijn toenmalige bureau Bogdan&Van Broeck maakten we ongeveer acht jaar geleden het nieuwe masterplan voor de spoorzone van Tilburg. Vastgoedpartijen hadden de terreinen achter het station verworven met een vrij generiek plan om daar drie grote torens met glazen plinten te realiseren, maar de crisis had een streep door die plannen gezet. Daarmee kwam er ruimte voor andere perspectieven en andere stemmen, zoals het pleidooi van erfgoedverenigingen om de locomotiefhal en ander industrieel erfgoed voor het gebied te behouden. Uiteindelijk maakten wij een masterplan met hergebruikte historische bouwwerken naast nieuwbouw, tijdelijk gebruik in de transitiefase en het openbare domein met groen als verbindend element. En dat was allemaal mogelijk met een kloppende spreadsheet.

HB Tilburg heeft zich vaak een beetje achtergesteld gevoeld, maar dat is in mijn ogen onterecht. De stad heeft een boeiende industriële geschiedenis die volop mogelijkheden biedt om aan te sluiten bij de nieuwe tijdsgeest en de nieuwe economie. Het stationsgebied laat prachtig zien hoe.

De stedelijke opgaven van vandaag hebben betrekking op het klimaatvraagstuk, biodiversiteit, energie, sociale inclusiviteit... Hoe blijf je daarbij ook nog zorgdragen voor ruimtelijke kwaliteit?

HB Iedereen roept dat we moeten groeien en bouwen terwijl dus tegelijkertijd die grote vraagstukken van natuur en klimaat spelen in een almaar verdichtende stad. Er is een maatschappelijke zorg dat de complexe ontwerpopgaves van vandaag steeds vaker leiden tot generieke gebouwen met dezelfde gevels, dezelfde uitstraling en hetzelfde aantal vierkante meters. Ze voldoen aan de vraag, maar hebben geen werkelijke relatie met de plek waar ze staan. Steeds vaker spreken gemeentebesturen, ambtenaren en maatschappelijke organisaties de zorg uit dat daarmee de ziel en de eigenheid van hun steden in gevaar komt.

LvB (Pakt zijn telefoon en laat daarop twee foto's van vrijwel identieke gebouwen zien). Kijk, dit is een gebouw in Engeland en dit in België, die kopen blijkbaar in dezelfde winkel. Dat monotone, die hedendaagse serieproductie, dat is een opvallend en wereldwijd verschijnsel. Toch is het niet zo dat de identiteit van een stad primair schuilt in de architectonische verschijningsvorm of de esthetiek van gebouwen. Het zit veel meer in zaken als ideologie en wooncultuur waarvan architectuur de expressie is.

Het is ook interessant om te zien dat de identiteitsdragers van een stad vaak juist de bouwwerken zijn die een disruptieve breuk te weeg hebben gebracht in het stedelijk weefsel. Denk maar aan de Eiffeltoren waartegen de hele Parijse intelligentsia in opstand kwam omdat die het gezicht van Parijs zou verminken. Maar na drie jaar was de toren alom geliefd en het symbool van de natie. Dat heeft vooral te maken met ideologie en cultuur.

HB Maar identiteit zit ook in de specifieke maat-schaalverhoudingen van een stad. Neem Leiden en Delft, oud-Hollandse grachtensteden die op papier misschien vergelijkbaar zijn, maar als je ze bezoekt

toch echt heel verschillend. Dat zit hem in de verhoudingen: de breedte van de grachten in relatie tot de straten, de pleinen en de gebouwen. Het is iets wat je niet alleen kunt zien, maar wat je ook kunt voelen – bijvoorbeeld door hoe de wind erdoorheen waait. Die schaal-maatverhoudingen bieden een vertrekpunt voor het werken aan een stad, een referentiekader voor nieuwe plannen.

Hoe sterk moeten we inzetten op binnenstedelijke verdichting?

LvB Buitenstedelijk bouwen moet sowieso verboden worden. Als je bedenkt dat een vrijstaande woning de overheid vijf keer meer geld kost dan een binnenstedelijke woning, en dat de ecologische footprint van een nieuwe passiefbouw villa even groot is als die van een niet-geïsoleerde 19e eeuwse rijwoning, dan weet je dat we volledig op het leven in steden en dorpen moeten inzetten.

Mijn persoonlijke griezelcijfer heeft betrekking op het koolstofgewicht van alle gewervelden op aarde. Dat was in het jaar 2000 verdeeld in 65 procent vee, 3 procent mensen en 3 procent dieren in de vrije natuur. Ruim 20 jaar later zijn die cijfers nog veel extremer en staat

'Het is juist goed om ook het ongemak te omarmen zodat ruimte ontstaat voor smaakmakers en voor het onverwachte'

bijvoorbeeld het percentage gewervelden in de vrije natuur van Vlaanderen op 0,1 procent. Intussen gaat de party op de Titanic verder: we zetten een roetfilter op de schouw en een elektrische motor op de boot en denken dat we het goed doen. Maar we moeten minstens de helft van de aarde teruggeven aan de natuur!

Daarin moeten we veel principiëler zijn. Ik vind dat je het gezag dat je krijgt als bureau, masterplanner of bouwmeester daarvoor ten volle moet inzetten. Als Vlaams bouwmeester heb ik waterzuiveringsbedrijf Aquafin ervan overtuigd

dat ze de terreinen rond hun gebouwen zero maintenance moesten maken. Alleen omheinen wat uit veiligheidsoverwegingen omheind moest worden, een pad naar de voordeur snoeien en voor de rest de natuur zijn gang laten gaan. Ik kwam die mensen twee jaar later tegen en ze gaven er zelfs lezingen over. Niet alleen hadden ze fortuinen bespaard, maar ze hadden ook nieuwe natuurgebieden gecreëerd waar zich allerlei bedreigde diersoorten hadden gevestigd.

HB Het moet inderdaad activistischer. Dat geldt voor ontwerpers, voor grondeigenaren en ontwikkelaars maar ook voor gemeentes en provincies. Als we de faciliterende overheid niet snel weten om te buigen naar een activerende overheid, dan wordt het ons straks nog fataal. Die overheid moet weer doen waarvoor ze in het leven is geroepen namelijk zorgen voor de publieke zaak. Dat betekent de regie pakken, niet te veel op detailniveau blijven hangen en zorgen voor een ander discours.

Dat betekent overigens niet dat alle ambtenaren opeens integraal kunnen of moeten gaan opereren. Kennis en expertise zijn nu eenmaal vaak sectoraal en specialistisch, en daar is op zich niets mis mee. Alleen moeten die cijfers en gegevens

wel ergens samenkomen om intelligente, integrale afwegingen te kunnen maken.

LvB Een voorbeeld van zo'n cijfer is de 5

hectare aan open ruimte die elke dag verdwijnt in Vlaanderen. Op dit moment woont 60 procent van de Vlamingen buiten stad of dorp. Hun woningen staan in een dichtheid van 10 tot 12 per hectare: veel hagen, een trampoline in de tuin en verder niets. In de buurt is geen kinderdagverblijf te vinden, geen winkel, geen café, geen cultuur. En omdat in die sprawl openbaar vervoer onbetaalbaar is gaat alles met de auto. Dat levert dan weer een ander cijfer op: België besteedt namelijk drie keer het Europees gemiddelde aan auto's. Nog interessanter is dat op dit

moment in Nederland per dag ongeveer 9 ha aan open ruimte verdwijnt. Het gaat hier nog sneller dan in Vlaanderen. Dat is niet vol te houden.

HB Dus we hebben dit soort cijfers wel, maar ze lijken toch vooral te worden gedeeld in bepaalde bubbels waarin mensen elkaar bevestigen en het allemaal heel erg vinden. Voor besluitvorming worden ze meestal niet ingezet want daar zijn vooral politiek en beeldvorming leidend. Je ziet ook dat ambtenaren denken in belangen in plaats van kennis.

LvB Terwijl we die kennis dus heel hard nodig hebben, cijfers in plaats van draagvlak en perceptie. Maar we hebben nog een lange weg te gaan. Als je Vlaamse gemeenten naar een GIS-kaart met vloerterreindexen vraagt om inzicht te krijgen in de bebouwingsdichtheid, dan blijken ze die niet te hebben. Ze vinden het ingewikkeld en ontwikkelaars zouden er toch maar misbruik van maken, is dan het argument. Het lijkt wel een ziekenhuis waar alle dokters ruzie maken over de temperatuur van de patiënten maar niemand een thermometer gebruikt! Het inrichten van ruimte doe je niet op basis van meningen of draagvlak, dat doe je op basis van informatie.

HB Maar ondertussen vraagt het gesprek over ruimtelijke kwaliteit om aandacht en nuance. Want als we spreken over verdichting, dan denken mensen al snel dat ze allemaal in een kippenhok moeten gaan wonen. Terwijl juist diversiteit, gelaagdheid en groen de belangrijke thema's zijn bij het werken aan toekomstbestendige steden én dorpen.

Is een stadsbouwmeester daarvoor een goede oplossing?

HB Momenteel leeft dat bij veel gemeentes. Een stadsbouwmeester wordt gezien als iemand van de stad die de kennis en verhalen kan delen, die met gezag en overzicht kan opereren, de samenhang kan bewaken en het grote verhaal kan vertellen zodat identiteit en lokale cultuur een vanzelfsprekend onderdeel worden

van ruimtelijk ontwerp. Een stadsbouwmeester kan een goede oplossing zijn om het denken aan te jagen, waardevrij opinies te delen en vooral niet gelijk met elkaar de politieke arena in te stappen. Maar uiteindelijk is het mijn wens dat de ambtenaren weer het respect en de autoriteit krijgen om zélf op deze manier te werken.

LvB Het is vooral belangrijk dat we afspraken maken over wát we willen bereiken in de gebouwde omgeving, en niet zozeer over hóe we dat willen bereiken. In een auto kun je ook niet het stuur vastzetten en dan een uur lang gas geven om op je bestemming te komen. Ruimtelijk ontwerp betekent navigeren in een dynamische werkelijkheid. Tegelijkertijd botst dat met een verlangen naar rechtszekerheid in de bouwsector.

HB Een van de inzendingen voor de internationale prijsvraag AM I Included die ik enkele jaren terug als bouwmeester van AM heb uitgeschreven, was een voorstel voor stedelijk ontwerp met zogenaamde misfits. Dat speelde in op de ongeplande en onaangepaste elementen in de stad. Ik vond dat heel slim want als je alles efficiënt uitverkavelt met alleen maar renderende vierkante meters, dan wordt het saai. Daarmee krijg je geen stad. Het is juist goed om ook het ongemak te omarmen zodat ruimte ontstaat voor smaakmakers en voor het onverwachte.

LvB Als je alles beheersbaar en planbaar wilt houden in een stad dan blijft het aanmodderen met oplossingen die niemand voor het hoofd stoten maar ook niets betekenen en geen verschil maken. Vrij naar Voltaire: iedereen weet dat onzekerheid onprettig aanvoelt, maar we weten allemaal dat zekerheid volkomen belachelijk is. ☹

Panelgesprek met zes Tilburgse stadsmakers onder leiding van Henriëtte Sanders, programmamaker CAST.

Caroline Timmermans | directeur-bestuurder WonenBreborg
Edwin Prince | projectmanager Prince Project Management Bureau
Eric Spijkers | projectontwikkelaar Van de Ven bouw en ontwikkeling
Lieke van Gool | bewoner Tilburg en vormgever
Suzy Peeters-Chong | architect Buro013
Ton van der Hagen | ontwerper onderzoeker Archistad

Een woning staat nooit op zichzelf. Waar die woning staat en hoe de omgeving eruitziet, is volgens ontwerpers en bouwers minstens zo belangrijk. Zes betrokkenen bij de stad verkennen in een gezamenlijk gesprek de basis voor een stevige bouwcultuur. 'Je kunt niet de een het gebouw laten bouwen en de ander de stoep laten leggen.'

ontwerpers en bouwers discussiëren over de stad: 'we moeten veel meer doen dan alleen objecten maken'

Goede gebouwen zijn er genoeg in de stad. Voorbeelden van schitterend werk te over, daar is iedereen het wel over eens. Verleggen we onze blik echter naar de plekken waar die gebouwen staan, naar de parken, de straten of de parkeerplaatsen, dan begint het lijstje al wat korter te worden. Prettig wonen is meer dan een appartement of huis alleen. Het is tenslotte ook de ruimte rondom je huis die meebeslist over je woongeluk.

Daar weet Lieke van Gool alles van. Zij ziet bijvoorbeeld dat het Ketelhavenplein bepaalde doelgroepen helemaal niet weet te trekken. Op dat plein

zouden een poolcafé komen en terrasjes komen. Jongeren zouden zich daar thuis moeten kunnen voelen. 'Nu zitten er een accountantskantoor, een kapper en een gezondheidsplein. Nog steeds is er niets voor de jeugd', zegt Lieke. Plannen waren er wel, maar de ontwikkeling van bijvoorbeeld een culturele ruimte was voor ontwikkelaars te riskant.

dienstbaar aan de mens

Het is een van de vele voorbeelden waarbij er te weinig is nagedacht over de omgevingskwaliteit. Die moet bovenal overzichtelijk zijn. 'Als ik met de hond

ga wandelen, weet ik wat de geslaagde plekken zijn. Dat zijn de routes die ik van nature kies. Waar ik zelf niet ga wandelen, daar klopt nog iets niet', zegt Suzy Chong.

De beste plekken zijn uiteindelijk plekken waar je het hele jaar lang van de omgeving kunt genieten. Plekken die in de winter herbergzaam zijn en in de zomer verkoelend.

Een omgeving die dienstbaar is aan de mens, dat is de wens. Tilburg-Noord is bijvoorbeeld erg ruim en groen opgezet, maar er is weinig variatie in woningtypologieën en weinig interactie tussen bebouwing en buitenruimte. Je mist de klik tussen de uitstraling van de buurt en haar

'Daar zit eigenheid in, van woningtype tot openbare ruimte tot ornamenten bij de voordeur'

multiculturele wijkbewoners. Nu er 5.000 woningen bij moeten komen in de wijk, biedt dat de unieke kans om die verbinding wel te leggen en te bouwen voor de buurt en haar bewoners. 'We moeten er echt voor zorgen dat Tilburg-Noord een wijk gaat worden die logisch in elkaar steekt, waar je je veilig kunt voelen en waar volop ruimte is voor ontmoeting', denkt Caroline Timmermans. Pluktuin Stokhasselt is hiervoor een heel mooi geslaagd voorbeeld.

grootschalige gebiedsontwikkeling

Iets verder richting het centrum van de stad heeft de wijk Groeseind de belangrijkste veranderingen al achter de rug. Daar is in het hart van de wijk het Sint Pieterspark verrezen. Het is een lang-gerekte plein met veel groen en speelplekken, omgeven door zachtrode, bakstenen huizen die ook in de achterliggende straten hun gelijken vinden. 'Daar zit eigenheid in, van woningtype tot openbare ruimte tot ornamenten bij de voordeur. Er is telkens een koppeling tussen de plattegrond en de woning die het is', zegt Ton van der Hagen. Het is een ware parel in het midden van een oude volksbuurt.

In Groeseind heeft de openbare ruimte ook een boost gekregen. 'Daar is

aandacht geweest voor alles, van de voordeur tot en met het landschap. De architect, de ontwikkelaar en de gemeente moeten alles door hun handen laten gaan zodat ze er in elk geval aandacht aan schenken. Mensen moeten meer doen dan alleen hun eigen object maken', zegt Ton. 'Als je dit soort grootschalige gebiedsontwikkelingen doet, dan moet je dat wel doen met partijen die hart hebben voor de stad en genoeg nemen met minder rendement', denkt Eric Spijkers.

Om de wijk te kunnen veranderen in wat het nu is, moesten er wel wat knopen worden doorgehakt. In Groeseind stonden namelijk altijd veel corporatiewoningen die bouwkundig helemaal op waren en na de herbouw is een mix aan koopwoningen en commerciële en sociale huurwoningen gerealiseerd. Slechts een beperkt percentage van de oorspronkelijke bewoners

is in de wijk teruggekeerd. Veelal omdat bewoners hun leven na de herontwikkeling elders hadden opgebouwd, maar ook omdat gericht gestuurd is op een nieuwe mix aan woningen, aldus Caroline. Hiermee is een veel gedifferentieerdere en sterkere buurt ontstaan.

maatwerk

Het is duidelijk dat elke wijk om zijn eigen aanpak vraagt. Wat er in Groeseind gebeurde, gebeurde in de Vogeltjesbuurt namelijk precies omgekeerd. In die buurt was het tenslotte de bedoeling dat na de renovatie iedereen juist weer kon terugkeren in de wijk. Daar is het stratenpatroon ook gewoon overleefd. Bewoners konden gefaseerd verhuizen en terugkeren en zo bleef de binding met de buurt intact. Welke keuze ontwerpers en bouwers maken is van levensbelang voor het karakter van een wijk. En ja, soms kost die keuze meer geld, maar is dat het dubbel en dwars waard.

Neem het terrein van het welbekende oude zwembad aan de Friezenlaan, waar architect en ontwikkelaar kwaliteit voorop hebben gezet. 'Daar hebben we niet bezuinigd op materiaal, maar zelfs bijbetaald om mooie nette materialen te krijgen. Die plek ziet er nog steeds uit

om door een ringetje te halen', zegt Eric. De gemeente wilde daar juist goedkope BKK-klinkers en betonnen tegels neerleggen die de omgevingskwaliteit niet ten goede waren gekomen.

In het gebied zijn uiteindelijk grondgebonden woningen en appartementen gebouwd uit de beste materialen. Een geluidsadviseur heeft geholpen om te bepalen hoe de overlast van geluid zoveel mogelijk beperkt blijft. Dat soort zetten hebben buitengewoon voordelig uitgekapt voor de ontwikkelaar, die jarenlang op het project heeft kunnen teren. Het rendement was groter dan het verdiende geld alleen. 'Het heeft tien jaar lang in onze boekjes gestaan en we hebben er aantoonbaar nieuwe projecten mee binnen kunnen halen', zegt Eric.

Het loont dus altijd om een stapje verder te zetten. Niet alleen als het om materialen gaat, ook wat de ruimtelijke inrichting betreft. Zo heeft de ontwikkelaar niet alleen de grond voor de gebouwen gekocht, maar ook de omliggende grond aangekocht. Zo konden de architecten en de ontwikkelaar zelf bepalen hoe het terrein rond de gebouwen eruit kwam te

'Wat ook al zou helpen is een dosis lef. Van alle partijen, ruim aan het begin van een nieuwe ontwikkeling'

zien. Een soort zwembadje van 25 meter lang met spuitertjes en een bankje landde in het midden van een park. Had de gemeente die grond nog gehad, dan had daar niet meer dan een wipkip gestaan.

lef en toewijding

Dat soort bijzondere projecten lijkt tegenwoordig soms in het gedrang te komen. We vragen erg veel van onze nieuwe gebouwen, straten, parken en pleinen, maar soms is het buitengewoon lastig om alles wat belangrijk is op een paar vierkante meter op te lossen. We willen allemaal een groene omgeving, toegankelijke gebouwen, geluidsdichte muren en veilige straten voor onze kinderen, en die waslijst aan eisen en wensen gaat maar door. Daar moet het gesprek nog nodig

over gevoerd worden in de stad. 'Er zijn plekken waar niet alles kan', denkt Eric.

Wat ook al zou helpen is een dosis lef. Van alle partijen, ruim aan het begin van een nieuwe ontwikkeling. 'Alle partijen moeten eigenlijk met de billen bloot. Als je aan de voorkant de belangrijkste uitgangspunten waaraan een ontwikkeling moet voldoen, kunt bespreken dan geeft dat houvast, maar ook tempo in het vervolgproces', vindt Caroline. Daar kan Suzy zich ook in vinden. 'Betrokken partijen zijn te bang om vroeg in het proces een uitspraak te doen omdat ze bang zijn dat ze ook aan die uitspraak gehouden worden.' Ontwerpers, ontwikkelaars, bouwers en beleidsmakers moeten vooral met elkaar in gesprek om de kaders te stellen en elkaar de ruimte bieden om met ideeën te komen.

rol van de gemeente

Wat dan niet mag ontbreken is een duidelijke visie, ook bij de ambtenarij en de wethouder. Edwin Prince weet als geen ander dat dat soms nog te wensen over laat. Hij heeft aan den lijve ondervonden hoe de gemeente een sterk idee toch laat liggen. Zo heeft Winy Maas van MVRDV een plan neergelegd voor de Reitse Campus, waar de gemeente een grote transformatie voor ogen zag. 'Daarin was samenhang tussen sportvoor-

zeningen, daar zijn iconische ontwerpen uit voortgekomen. Het was uit één stuk hout gesneden', vertelt Edwin.

De gemeente heeft dat plan later losgelaten. Er werd daarna nog maar weinig gesproken over wat de gemeente vervolgens wél wilde op die plek. Op de lange termijn moeten ontwerpers, ontwikkelaars en de gemeente van belangrijke gebieden dus een goede analyse kunnen maken en er samen krachtig kunnen optreden. Dat vraagt om overduidelijke en voortdurende toewijding van een gemeente. Ook als het lastig wordt. Als een kade bij de Piushaven heel populair wordt, is het aan de stad om te zoeken naar méér van dat soort plekjes. Wat er nu te vaak gebeurt, is dat er juist mensen worden weggestuurd.

gemeenschapszin

Visie en dialoog juichen deze stedenbouwers overvloedig toe. En ook ideologisch willen zij hun stempel drukken op de Tilburgse bouw- en ontwerpcultuur, die volgens hen gericht moet zijn op het scheppen én vasthouden van gemeenschapszin. 'Hoe je het ook wendt of keert, woningen worden kleiner. Dat betekent dat je bepaalde dingen niet meer binnen je woning doet maar op plekken waar andere mensen zijn', denkt Ton. 'Zoals de LocHal. Dat is het perfecte voorbeeld in de stad. Dat werkt gewoon', vindt Lieke.

Hoop putten ze aan tafel dan ook uit de plannen die er voor het centrum liggen. 'Als ik vanuit Zorgvlied via de Bredaseweg en langs de Emmapassage een ijsje ga halen op de Heuvel, dan is de hele fietstocht ernaartoe onrustig', ervaart Edwin. Hopelijk brengt het nieuwe Stadsforum wat rust terug naar de stad. Een groots en open plein, geflankeerd door de schouwburg, de kerk en de gemeente. 'Als je het mij vraagt, moet je dat ook nog doortrekken naar de Korvelseweg met het Louis Bouwmeesterplein als schakel.'

samenkomen

Wie aan de stad werkt, moet in elk geval blijven uitproberen. Met interesse in het vak van de ander. Met onverdeelde aandacht voor mooie materialen, voor sterke parken en landschappen, voor alle plekken die we met elkaar moeten delen. Functie boven uiterlijk vertoon, gezellige pleintjes boven zolderkamertjes, naar mensen kijken in plaats van navelstaren.

We moeten hoe dan ook samen werken aan de plekken waar mensen samenkomen, lijkt kortom het slotpleidooi van de panelleden te zijn. Maar het allerliefst gebeurt dat op z'n Tilburgs: met een rauw randje en soms ongepolijst. Een betonnen pad dwars door wadi's in Koolhoven-Buiten, ijzeren vlonderpaden over de stijlvolle vijver van het Kromhoutpark of het Museumkwartier waarbij elk museum zijn eigen architectonische karakter heeft. Dat zijn bij uitstek omgevingen die dienstbaar zijn aan de mens. Aan de Tilburger, in elk geval. Die is bij contrasten gebaat. ©

'Wie aan de stad werkt, moet in elk geval blijven uitproberen. Met interesse in het vak van de ander. Met onverdeelde aandacht voor mooie materialen, voor sterke parken en landschappen, voor alle plekken die we met elkaar moeten delen'

colofon

Verdieping is een publicatiereeks van CAST, Centrum voor Architectuur en Stedebouw Tilburg e.o.

Teksten:

Rens van de Plas
Teun van den Ende
Catja Edens
Eva Hoonhout
Claudia van der Harst

Redactie:

Claudia van der Harst
& Eva Hoonhout
Fotografie: Claudia den Boer
Ontwerp en omslagbeeld:
Kaftwerk, Janine Hendriks
Papier: Rebello
Druk: Thijsen Drukkerij

Oplage: 500

Digitaal beschikbaar via castonline.nl

Copyright ©2023 | Alle auteurs
Tilburg, oktober 2023

met dank aan

TILBURG

**stimuleringsfonds
creatieve industrie**

subsidiënten Gemeente Tilburg |
Stimuleringsfonds Creatieve Industrie

hoofdpartners WonenBreborg | TBV Wonen |
Tiwos | Casade | Bedaux de Brouwer Architecten
| BPD Ontwikkeling BV | Van der Weegen
Bouwgroep | De Architectenwerkgroep Tilburg
(DAT) | Roozen van Hoppe

partners Remmers Bouwgroep | ArchiStad |
Heerkens Van Bavel Bouwgroep | Van de Ven
Bouw en Ontwikkeling

basispartners Qube Studio | Van Esch |
Aannemersbedrijf J.A. van Gisbergen |
H-KWADRAAT Architectuur | Honk |
Adviesbureau Markslag Beljaars | Prince Project
Management Bureau | FAAM Bo.2 architects
| Lavertuur Planontwikkeling B.V. | Bouwbedrijf
André Doevendans B.V. | DR+ Architecten
| DW Investments b.v. | Buro013 | Heijmans |
CIER ARCHITECTEN | Stek Architecten |
Edith Kolkman ek stedenbouw | landschap
| Baudoin van Alphen Bergers BV, architecten
interieurarchitecten | studio] [space | GROUP A |
Living First Real Estate Group | MINT Vastgoed
| Studio REDD | URBAN JAZZ | Synchroon B.V. |
Grip gebiedsontwikkeling | Laride | Ontwerplab
| CRA vastgoed | Match Planontwikkeling

Alle rechten zijn voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vervoelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand en/of openbaar worden gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder uitdrukkelijke voorafgaande schriftelijke toestemming van de rechtheouders.